

KULTURA BRAJDA - MARGINALIJE V VINOLOGIJI?

ALEŠ GAČNIK

"Brajda je zelo priljubljena vzgojna oblika vinske trte v bližini bivališč, ob zgradbah, stenah in cestah"¹. Kot način vzgoje vinske trte se ni uveljavila šele v tem stoletju, temveč veliko prej. Najboljši dokaz za to najdemo na mariborskem Lentu, kjer lahko vidimo najstarejšo brajdo na Slovenskem in menda tudi na svetu, vsaj pravijo tako. Modra kavčina je tako najstarejša trta in brajda, ki kljub častitljivim 400 letom še vedno obrodi. Trto, ki predstavlja eksterier gostilne s simbolnim imenom "Stara trta", neguje Tone Zafošnik - "mestni viničar". V jeseni grozdje obredno potrgajo, sprešajo...

Zanimivo je, da takrat, ko govorimo o brajdi, ne mislimo toliko na gojitveno obliko trte, temveč bolj na obliko in način opore. Pogosto se enači brajde s samorodnicami, češ da na brajdah rastejo samo samorodnice in ne tudi žlahtne trte. Ta način mišljenja simpatizira s tistim, da v vinogradih ne rastejo hibridi, temveč le žlahtne sorte.

"Izraz brajda izvira iz nemške besede breit (= širen, razprostranjen, razpet ipd.). Nekoč so v vinogradu sadili številne trte na površinsko enoto. Vsaka trta je imela le kol; ko so jo sadili ob hišah in na vrtovih, so njene krake razprostrli na večji prostor in ji zato morali urediti tudi ustrezno večjo oporo"^{2,3}

Dejstvo je, da kljub načrtni gonji proti samorodnicam/hibridom (šmarnica, jurka, izabela, kvinton, kinton, gamay/'gemaj' idr.), le-te niso uspeli uničiti. Kljub priporočilom vinogradnikov in vinarjev, vinski zakonodaji ipd. je procentualno na brajdah še vedno neprimerno več samorodnic kot žlahtnih trt. Zmotno naj bi bilo mišljenje, da 'žlahtna' vinska trta na brajdi ne uspeva⁴, da je z njo preveč dela in da jo je potrebno v primerjavi s samorodnicami velikokrat škropiti⁵.

Kakorkoli, dejstvo je, da nihče oz. skoraj nihče, ki ima 'hibridne brajde', le-teh ne škropi. Na podlagi terenskega raziskovalnega dela lahko zatrdim, da bi se številni med tistimi, ki imajo posajene trse samorodnic, tudi ob brezplačni dodelitvi trsov 'žlahtne' trte raje odločili za samorodnice. Razlog je preprost. Ne gre toliko za navezanost na določen okus, ki bi ga potem morali spremeniti, kot za komoditeto in 'ziheraštvo'. S samorodnicami nimajo skoraj nobenega dela, trs je v primerjavi z 'žlahtnimi' sortami dosti bolj odporen in s tem tudi uspeh obroditve večji. Ob tem ni nezanemarljivo, da trs samorodnice obilo obrodi. Se pravi, ceneje, z manj dela in z večjo gotovostjo do velikega pridelka, ki ga ob vsem naštetem ljudje smatrajo za bolj zdravega od vina tistih sort, ki jih je potrebno škropiti. Razlogov je prav gotovo dovolj, da se ljudje še vedno in kot kaže, vedno raje odločajo za sajenje samorodnic.

In kaj pravijo slovenski vinogradniki? "Za ugled slovenskega vinogradništva in zdravje prebivalstva so zelo škodljivi hibridi".⁶

"Vino, pridelano iz hibridnega grozdja, je zdravju škodljivo. Ta vina vsebujejo nekatere snovi, ki so strupene. Na človeški organizem učinkuje škodljivo, pri zaužitju v večjih količinah postane človek napadalen, neodgovoren, hibridi lahko tudi povzročajo slepoto".⁷

Zgodbic o škodljivosti hibridov in učinkih teh 'vin' na človeški organizem je bilo skozi zgodovino vinoreje veliko. Žalostno je, da predstavniki oficijelne vinoreje ponujajo 'ljudskim' vinogradnikom in vinarjem še vedno iste laži, kot pred šestdesetimi leti. "Ta je pa vinološka!" bi rekel Bakhus, če bi še danes živel. Ujetost v stereotip o škodljivosti hibridov je presenetljiva. Kot terapijo proti tovrstnim boleznim bi vsem tistim, ki verjamejo v to 'ponujeno' resnico, priporočal kratek potep po Ptujskem in Dravskem polju. Prepričajmo se naj o tem, koliko ljudi je v tistih krajih slepih oz. ima probleme z vidom (in če že, zakaj?). Že vnaprej je jasno, da se na takšno didaktično potovanje ne bodo odpravili, ker vedo, da 'štos' ni v tem, kar pišejo in govorijo, temveč nemara v konkurenci in prestižu. Kot predstavniki vinogradniške in vinarske oblasti se vendar morajo boriti proti takšnim heretikom. Tovrstne dileme nam ilustrirajo razkol med 'oficijelno' in 'ljudsko' vinorejo, ki vinologom⁸ predstavlja izziv in nujo pri raziskovanju kulture vina.

Težko bi zatrdili, katera je najpriljubljenejša samorodnica. Nekateri, kljub ekskomunikaciji šmarnice v slovenskem vinogradništvu in vinarstvu, trdijo, da ga ni čez špricar s šmarnico. In kaj bolj "paše" ob mesu iz tunke, zaseki ali dmačih klobasah - kot kvinton⁹...!

Ilustrativna bi bila temeljna raziskava, ki bi nam podala podatke o količini pridelanega brajdnega 'vina', tako samorodnic kot 'žlahtnih' sort. Šele ti podatki bi nam nudili primerjavo v zastopanosti samorodnic in žlahtnih sort na brajdičnih nasadih ter realnejši vpogled v količino pridelanega in popitega vina/'vina' na prebivalca v Sloveniji. Kontrola nad tovrstno produkcijo je znatno težja kot kontrola nad produkcijo v 'čistih' vinogradniških površinah, zato je gonja proti samorodnicam razumljiva in stereotip o škodljivosti hibridov prepoznaven. Zavedati se je potrebno, da 'brajdničarji' pridelujejo tudi od 500 do 2000 litrov in več hibridnega brajdnega 'vina' na leto. Kljub oteženi kontroli nad prepovedano produkcijo, obstajajo domneve o tem, koliko samorodnega brajdnega vina pridelamo v Sloveniji. "Po naši oceni pa kljub prepovedi pridelajo v Sloveniji 1.300.000 litrov hibridnega 'vina'. Vsaj 50 odstotkov tega 'vina' dozori na brajдах v nevinorodnih krajih. Računamo, da se poleg t.t. domače prodaje pojavi v prometu okoli 450.000 litrov takega vina, ki je pri 'poznavalcih' znano kot res 'pravo, domače vino'. "Bog žegnaj!"^{10,11}

Brajda - "najlepša roža"¹² - ima med kultiviranimi rastlinami častitljivo mesto tudi v uporabni umetnosti. Brajda ne pomeni zgolj eno izmed gojitvenih oblik vinske trte, temveč tudi del obhišne, naselbinske ali krajinske estetike. Če se na tem mestu omejimo na obhišni prostor vidimo, da gojitvene oblike za trto na brajdi izberemo

po namenu, ki ga želimo doseči. Pri tem moramo upoštevati le zakonitosti rasti, ostalo, konstrukcija in lega brajde, pa postane stvar naše kreativnosti, odnosa do okolja, estetike ipd. "Čar dela na brajdi je prav v tem, da jo lahko prilagodimo svojim zamislim. Trta to prenese, če poznamo njene poglavitne zahteve".¹³

Brajde na vinogradniško - vinarskem sejmu Vino 93, Gospodarsko razstavišče v Ljubljani (foto: A. Gačnik)

Brajda lahko obišni prostor, ki je nemara že sam po sebi lep, polepša. Določene stvari lahko z njimi poudarimo, kot npr. vhod na dvorišče ipd. Z njimi se uspešno skrivajo škarpe, smetišča, razpadajoča poslopja ali pročelja hiš, delavnic, gnojišča ipd. Brajdni nasadi pogosto služijo tudi kot ograje med sosedi, kot ločnica med cestiščem in obišnim prostorom. Brajde postavljajo ob vseh v kleti, da s svojo senco preprečujejo segrevanje kletnih prostorov. "Strehe od grozdja" v poletnih mesecih nadomeščajo garaže brez vrat in oken, primerne za parkiranje avtomobila ali kmetijske mehanizacije. Nemalokrat predstavlja prostor pod njimi centralno družabno središče z mizami, s klopmi in stoli: daje občutek domačnosti in prijetnega kotička ter tako zamenjuje vlogo 'hišnega' drevesa kot centra življenja.

Brajde predstavljajo naravno ličilo, katerega 'slabost' je v tem, da se iz meseca v mesec spreminja. V tem se hkrati skriva čar, ker spremembe v naravi spreminjajo intenziteto in dinamiko obišne estetike. V primerjavi z drugimi kultiviranimi rastlinami, uvrščam brajde med aplikativno estetiko (umetnost), katere imanentna 'tragika' je v tem, da jo takrat, ko je najlepša, 'pojemo' (odtrgamo grozdje...). S tem

aktom začne prostor počasi spreminjati svoj videz, oz. začne dobivati novega, ki dostikrat ni tako mikaven kot takrat, ko je bil obrasel s trto in obložen z grozdom. "V želji, da bi bila opora kar najbolj trajna in trdna, smo spremenili naše vrtove v 'gozdove' debelih brun, betona in železja".¹⁴

Brajde se med seboj razlikujejo po tem, kakšna trta na njih raste (samorodna, 'žlahтна', okrasna). Razlikujemo pa jih tudi po gojitvenih oblikah¹⁵, zgradbi opore in uporabljenih materialih. Ogrodje je leseno, betonsko, železno ali plastično, lahko pa tudi kombinirano. Pretežno lesene letve in prečke izpodriva žica¹⁶. V želji po čim trajnejših konstrukcijah se spreminja ne le obišna estetika, temveč sama krajina. Še zlasti je to ilustrativno v obdobju, ko trta ne zeleni, zato se morajo raziskovalci kulture brajd najprej odpraviti na teren ravno v tem času.

Kultura brajda ilustrira premik v širjenju vinske trte iz vinorodnih krajev v 'nevinorodne'. Ko govorimo o brajdah, je potrebno na tem mestu izpostaviti predvsem samorodnice, ki predstavljajo količinsko večino na brajdnih nasadih. "Te nadloge se nam še zdaj ni uspelo znebiti. Zakon o vinu je prepovedal pridelovati hibride v vinogradih. Zato se je samorodnica 'preselila' v nevinorodne kraje, na brajde, kjer so nenehen izvor in žarišče širjenja samorodnic".¹⁷

S tem ko je samorodna vinska trta 'romala' iz vinorodnih v 'nevinorodna' področja, se je začela spreminjati krajinska veduta nekdanj 'nevinorodnih' krajev. Trta ne pozna pravil geografskega determinizma, še zlasti samorodna ne. Samorodno 'vino' lahko pridelujejo v predmestnih naseljih ter celo v mestih, skratka tudi v okoljih, ki jih vinorejci ne označujejo kot tipična, klasična vinorodna okolja.

Če smo malo tavnološki, lahko rečemo, da je večina brajdskih nasadov v 'nevinorodnih' krajih. Toda če trta na brajdah v 'nevinorodnih' krajih rodi in to obilo, potem so ti kraji vinorodni! Deloma je ta terminološki konflikt med vinorodnimi in nevinorodnimi kraji pogojen s samo vinsko zakonodajo, kjer samorodnice nimajo statusa vina, pa čeprav imajo za to vse predispozicije (postopek pridelave...). Ker samorodnice nimajo statusa vina in ker je le-teh največ na brajdah in ker je največ brajd v 'nevinorodnih' področjih, je logično, da so ta področja definirana kot 'nevinorodna'. Ko bodo hibridna 'vina' dobila status vina, se bodo nevinorodna okolja avtomatsko spremenila v vinorodna. V nasprotnem primeru bo potrebno napraviti distinkcijo v terminologiji, kjer takšna področja ne bomo označevali kot nevinorodna (pisano brez narekovajev), temveč kot 'vinorodna (pisano z narekovaji). Sčasoma lahko pričakujemo, da bodo tudi narekovaji odpadli.

Če vzamemo za primer relacijo na cesti Ptuj-Ormož, se lahko prepričamo, da skoraj pred vsako hišo, tudi ob cesti, stojijo brajde. Ti 'vinorodni' kraji ponujajo zanimivo veduto, ki daje občutek vožnje skozi zeleni limb. Kljub temu lahko te zelene avenije in naselja prepoznavamo tudi po načinih opore in gojitvenih oblikah. Takšno popotovanje pa bi se tudi v najbolj zelenih mesecih razlikovalo od tistega po Dravskem polju (npr. od Ptujске gore do Vidma pri Ptujju). Že na prvi pogled lahko razberemo, da so brajde pri varianti B znatno višje kot pri varianti A ipd.

Kljub temu da prevladujejo nekatere univerzalne rešitve pri načinih opore in gojitvenih oblikah, delimo brajde npr. na ljutomersko, štajersko itn.¹⁸

Pri makroraziskovanju vinorodnih in 'vinorodnih' krajev lahko rečemo, da brajde naših naselij in vasi eksistirajo tako v krajinski sliki kot v naši zavesti. Spreminjanje konstrukcij po univerzalnem tipskem načrtu bi pomenilo prekinjanje z določeno prostorsko ikonografijo in identiteto.

Brajde moramo zaščititi tudi kot spomenike naravne in kulturne dediščine, že zavoljo zgodovinskega spomina in zgodovine kulture vina (ampeografski parki in raziskovalni centri, vinološki muzej/i/...). Glavnih kriterijev ne smejo predstavljati le kuriozite, kot npr. 400 let stara modra kavčina na mariborskem Lentu, temveč tudi specifična oz. tipična naselij, kjer si spomeniškovarstvene kontrole in zaščite 'ne zasluži' brajda sama zase, temveč brajde v sklopu ulice, vasi, naselja itn. Univerzalni razvoj brajdnih tipov je enako škodljiv kot univerzalni in tipski razvoj v stavbarstvu.

Brajde prihodnosti bodo še naprej razpete med znanostjo in umetnostjo. Na eni strani bomo, skozi iskanje novih izraznih sredstev v umetnosti kreirali brajdne tipe tako v načinih opore, materialih, kot gojitvenih oblikah. Pri tem ne smemo zanemariti vloge brajd pri organizaciji obhišnega prostora, determiniranega v recipročnem odnosu med človekom in naravo (brajdami). Po drugi strani pa bodo produkt novih križanj, kjer bodo trsi samorodnic s svojimi odlikami predstavljali alternativo žlahtnim sortam. Razvoj bo tako šel v smeri dialoga med, sedaj tretirano, 'oficielno' in 'ljudsko' vinorejo, Kljub zaščiti domačega trga bo moralo priti do demokratizacije na pridelovalnem trgu. Samorodnice so lahko velik, tako ekonomski kot prestižni izziv za najrazličnejše profesionalce, ki se ukvarjajo z 'eko' oz. 'bio' pridelavo in predelavo grozdja. Samorodnicam se odpirajo neslutene možnosti predvsem v kulturi brezalkoholnih pijač (sokovi, sirupi, osvežilni napitki ipd.).

Velike klimatske spremembe v delovanju planeta Zemlje (visoke temperature, velike temperaturne spremembe, segrevanje Zemlje itn.) bodo v prihodnosti vplivale tudi na spremembo kmetijskih kultur na Slovenskem. Spreminjala se bo ne le pridelovalna in predelovalna kultura, temveč tudi ikonografija pokrajine. Toda brajda kot priljubljena in trdoživa vzgojna oblika vinske trte najverjetneje ne bo izumrla in izginila iz krajinskih in pokrajinskih vedut. Tudi razmerje med samorodnimi trsi, žlahtnimi in okrasnimi se ne bo bistveno spremenilo. Kljub vinski zakonodaji se bodo ljudje še vedno odločali za trse samorodnic, predvsem iz ekonomskih in komoditetnih razlogov. Da je kultura brajd (na Štajerskem) izredno trdoživa in da še ni pred izumrtjem, se prepričamo takrat, ko ob novogradnjah zagledamo na novo posajene "najlepše rože".¹⁹

Opombe:

1. Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, ZO, Maribor, 1990, str.63.
2. Colnarič, Jože, Brajde, ČZP Kmečki glas, Ljubljana, 1989, str.77.
3. Na Primorskem imenujejo to oporo (brajde) latnik.
4. Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan, Vinogradništvo, peta izpopolnjena in razširjena izdaja, ČZP Kmečki glas, Ljubljana 1975, str.213.
5. "Potrebno jo je le škropiti proti peronospori in oidiju. Tudi hibride v zadnjem času močno napada oidij in je proti tej bolezni škropljenje nujno, da nam pridelek ne propade." Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, str.63.
6. Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan, Vinogradništvo, str.213.
7. Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, str.63.
8. Vinologija predstavlja novo metodologijo pri raziskovanju kulture vina oz. razmerij med človekom in vinom. Več o tem v: Aleš, Gačnik, Vinologija - mogoče in nemogoče v raziskovanju ljudi in vina (dipl. naloga), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo, 1990, 239 str.
9. Največji delež med brajdnimi nasadi, vsaj na Štajerskem, zavzema kvinton, kvinta oz. klinika, zato je odstotek tistih, ki jo radi pijejo precej visok. Koliko 'vinskih prvakov' in avtoritet bi se ob poskušanju štajerskih specialitet lahko odreklo kozarcu kvintona?
10. Colnarič, Jože, Brajde, str.20.
11. "Veljavni predpisi ne prepovedujejo predelave hibridnega grozdja v t.i. hišno vino, t.j. za domačo porabo. Prodaja takega vina pa je prepovedana." V: Colnarič, Jože, Brajde, str.20.
12. Termin "najlepša roža" je uporabil: Colnarič, Jože, Brajde, str.5.
13. Colnarič, Jože, Brajde, str.78.
14. Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan, Vinogradništvo, str.213.
15. Podrobneje o gojitvenih oblikah v : Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan: Vinogradništvo, str.214-218; Colnarič, Jože: Brajde, str.78-84; Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, str.64-68.
16. "Brajda naj bo trajna, lahka in elegantna. Najlepša je lesena, čeprav je draga, ker ni trajna. Trajnost ji povečamo z impregnacijskimi sredstvi in premazi." V: Colnarič, Jože, Brajde, str.77.
17. Colnarič, Jože, Brajde, str.20.
18. Colnarič, Jože, Brajde, str.79; Colnarič, Jože in Vrabl, Stojan, Vinogradništvo, str.216-217; Skočir, Ivan, Malo praktično vinogradništvo, str.65.
19. Tekst o kulturi brajd predstavlja dopolnjeno verzijo omenjenega poglavja v diplomski nalogi: Aleš, Gačnik, Vinologija - mogoče in nemogoče v raziskovanju ljudi in vina, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo, 1990, 239 str.